

В. М. Бароўская

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск

V. Borovskaya

The Institute of History of the National Academy of Sciences
of Belarus, Minsk

УДК 327 (476:4-470) "1918/1921"

БЕЛАРУСКАЕ ПЫТАННЕ НА МІЖНАРОДНАЙ АРЭНЕ 1918–1921 ГГ.

BELARUSIN ISSUE IN INTERNATIONAL RELATIONS 1918–1921

У артыкуле даказваецца, што беларускае пытанне не выступала адасоблена, было складаючай часткай праблем тэрыторый, якія складалі некалі адзіную Расійскую імперыю. Знаходзілася ва ўзаемасувязі з аналагічным літоўскім, украінскім, латышскім, эстонскім пытаннямі. Тэзісы прадстаўнікоў краін Антанты і ЗША аб самавызначэнні нацый, аб справядлівым вызначэнні іх межаў, тэрытарыяльнай цэласнасці, на жаль, не былі распаўсюджаны ў адносінах да беларускага пытання, на прычыне існуючых прэтэнзій на беларускія землі з боку польскага, расійскага, літоўскага бакоў.

Ключавыя словы: самавызначэння нацый; буферная дзяржава; нейтральная зона; плебісцыт; геапалітычны баланс; Антанта; Парыжская мірная канферэнцыя.

The article proves that the Belarusian issue the international relations of 1918–1921 did not act in isolation it was an integral part of the problems of the territories that were part of the Russian Empire. Was in interconnection with similar Lithuanian, Ukrainian, Latvian, Estonian issues. The theses of the representatives of the Entente countries and the United States on the self-determination of nations, on the fair determination of their borders, territorial integrity did not touch on the Belarusian issue because of the existing Polish and Russian, Lithuanian claims to Belarusian lands.

Keywords: self-determination of nations; buffer state; neutral zone; plebiscite; geopolitical balance; Entente; Paris peace conference.

Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны краіны Цэнтральна-Усходняй Еўропы з гістарычна-геаграфічнай прасторы зруйнаваных манархій пераўтварыліся ў геапалітычную рэальнасць, але свой знешні выгляд рэгіён набыў не адразу. Прыналежнасць тых ці іншых спрэчных тэрыторый залежала ад барацьбы, якая разгарнулася напярэдадні і падчас Парыжскай мірнай канферэнцыі паміж дзяржавамі, якія атрымалі перамогу ў вайне. Канфлікт за канфігурацыю межаў на ўсходзе Цэнтральнай Еўропы быў абумоўлены імкненнем Антанты знайсці аптымальны геапалітычны баланс сілаў для супрацьстаяння большавізму, а таксама супярэчнасцямі ў пытанні аб гегемоніі той ці іншай заходняй дзяржавы ў рэгіёне і ў кантынентальнай Еўропе цалкам.

Вядучымі версальскімі міратворцамі з'яўляліся В. Вільсан, Д. Лойд-Джордж і Ж. Клемансо. Немалаважную ролю ў прыняцці галоўных рашэнняў адыгралі рэкамендацыі міністра замежных спраў Вялікабрытаніі Д. Керзана і сугучныя ім ідэі Х. Д. Макіндэра. Пры аналізе пасляваеннай сітуацыі на ўсходзе Цэнтральнай Еўропы, роль і месца якой спрабавалі вызначыць краіны Антанты, міністр і вучоны выкарысталі геапалітычныя паняцці «буферная дзяржава», «сфера ўплыву» і «сфера інтарэсаў». Ідэі Х. Д. Макіндэра, у першую чаргу тэзіс аб тым, што для прадухілення наступнага ваеннага канфлікту з'яўляецца неабходным стварэнне блока незалежных краін, размешчаных паміж Германіяй і Расіяй, для захавання балансу сілаў на еўразійскім кантыненте, сталі асновай Версальскай сістэмы міжнародных адносін. Была прапанавана схема пераўтварэння дзяржаў на ўсходзе Цэнтральнай Еўропы, якія былі паўсталі ў выніку развалу былых імперый, у буферную зону. «Завяршальным тэрытарыяльным буферам» павінна была стаць Польшча, пры дапамозе якой можна кантраляваць усю Усходнюю Еўропу. Д. Керзан, у прыватнасці, імкнуўся выкарыстаць накоплены вопыт тэрытарыяльнага размежавання ў Азіі, калі ў выпадку ўзнікнення цяжкасцей з правядзеннем фіксаваных межаў, ствараліся буферныя і нейтральныя зоны. У аснову праграмы пасляваеннага тэрытарыяльна-палітычнага ўладкавання былі пакладзены прынцыпы, якія ўтрымліваліся ў тэкстах «Чатырнаццаці пунктаў» і «Чатырох пунктаў мірных умоў» прэзідэнта ЗША В. Вільсана, агучаных перад кангрэсам у Вашынгтоне ў студзені і лютым 1918 г.

Сулярэчнасці і разыходжанні пры разглядзе і рашэнні польскага і рускага пытанняў на Парыжскай мірнай канферэнцыі можна яскрава прасачыць на прыкладзе місіі У. Буліта, накіраванай у сакавіку 1919 г. у РСФСР. Кіраўнік місіі быў даверанай асобай В. Вільсана і Д. Лойд-Джорджа, якія без ведама Францыі хацелі знайсці з савецкім урадам кампраміс па спыненні Грамадзянскай вайны. У выніку працы місіі быў выпрацаваны праект канчатковай дамовы. Савецкі бок пагаджаўся на дамоўленасць толькі, калі яе заключэнне адбудзецца да 10 красавіка 1919 г. Прадугледжвалася скліканне спецыяльнай канферэнцыі на аснове раней вызначаных прынцыпаў, а менавіта: ваюючыя бакі ў Расіі не імкнуцца для звяржэння адзін аднаго сілавымі метадамі, захоўваюць у сваім распараджэнні тэрыторыі, якія яны займаюць, за выключэннем замацаваных зменаў, пры гэтым насельніцтва гэтых зямель будзе мець права змяніць палітычны лад; блакада здымаецца, і Савецкая Расія атрымоўвае свабоду гандлёвага абмену і зносін з іншымі краінамі; Антанта спыняе аказанне якой-небудзь дапамогі антысавецкім групішкам; усе бакі павінны правесці ў сябе палітычную амністыю; паміж савецкімі рэспублікамі і дзяржавамі Антанты ўзнаўляецца дыпламатычныя адносіны. Нягледзячы на прагрэсіўнасць намераў, пэўных вынікаў місія У. Буліта не мела. Кіраўніцтва Вялікабрытаніі адмовілася ў апошні момант

ад выканання дамовы. Аднак гэта азначала, што пры больш спрыяльных умовах англійскі і амерыканскі бакі былі не супраць прызнаць Савецкую Расію [1, с. 603].

У канцы студзеня 1920 г. Вялікабрытанія накіравала спецыяльную місію для вывучэння сітуацыі на тэрыторыі Беларусі, акупіраванай польскімі войскамі. Аднак аб яе выніках нічога не вядома. Беларускае пытанне абмяркоўвалася ў колах брытанскай дыпламатыі ў сувязі з дзейнасцю палякаў, літоўцаў і латышоў на Парыжскай мірнай канферэнцыі ў адносінах да БНР. Інфармацыя аб беларускіх землях і беларусах паступала не толькі ад БНР, але і з літоўскіх, польскіх, нямецкіх колаў і ад англійскай разведкі. Вялікабрытанія не ўспрымала БНР усур'ёз у 1919–1920 гг., у гэты адрэзак часу яе ўвага была засяроджана ў асноўным на балтыйскім рэгіёне, які прадстаўляў гандлёвы патэнцыял.

У тэлеграме міністра замежных спраў Вялікабрытаніі Д. Керзана англійскаму паслу ў Варшаве Х. Румбальду аб мірных перагаворах паміж урадамі Літвы і РСФСР ад 27 красавіка 1920 г. [2, с. 52–53], паводле пераказу зместу сустрэчы міністра замежных спраў Літвы А. Вальдэмараса з прадстаўніком Форын Офіс лордам Гардзінгам, становіцца зразумела, што Вялікабрытанія падтрымлівала літоўскі бок у іх перагаворах з Савецкай Расіяй, адбываліся шматлікія кансультацыі Літвы, асабліва па пытанні вызначэння савецка-літоўскай мяжы. Літоўскі бок настойваў на прыняцці пэўнай лініі размежавання паміж бакамі, аднак меў апасенні адносна агалошвання ўмоў, магчымаасці заключэння сакрэтнага дагавора. А. Вальдэмарас добра разумеў, што афіцыйнае замаванне савецка-літоўскай мяжы, па якой частка Віленскай і Гродзенскай губерняў адыходзілі б Літве, выклікала б у сваю чаргу абурэнне з боку Польшчы.

Французская пазіцыя адносна пасляваеннага палітычна-тэрытарыяльнага ўрэгулявання фарміравалася пад уплывам імкнення атрымаць трывалыя гарантыі бяспекі супраць паўтарэння германскай агрэсіі. Стаўленне французскага боку да «маладых народаў» карэнным чынам не разыходзілася з пазіцыямі ЗША і Вялікабрытаніі, асноўвалася на «прынцыпах справядлівасці і свабоды» [3, р. 71–80], але сярод краін, незалежнасць якіх мэтазгодна было б прызнаць, узгадваліся толькі Польшча і Багемія (Чэхія) [4, р. 80]. Пытанне самавызначэння беларускіх зямель не ўздымалася.

Непасрэдным чынам пазіцыі краін Антанты і ЗША па беларускім пытанні праявіліся падчас вырашэння справы ўсходняй мяжы Польшчы. 3 сакавіка 1919 г. Польскі нацыянальны камітэт (ПНК) прадставіў Савету дзесяці пазіцыю польскай дэлегацыі [5, с. 12–16]. Яе вырацоўка адбывалася шляхам гарачых дыскусій членаў ПНК (2 сакавіка 1919 г.), што прывяло да прыняцця рашэння (дзесяць галасоў супраць трох) аб адхіленні федэралісцкай канцэпцыі [6, с. 139–172]. У дакладзе сеймавай камісіі па замежных спра-

вах аб межах Польшчы і аб адносінах польскага ўрада з савецкімі ўладамі С. Грабскі 3 красавіка 1919 г. сцвярджаў, што Камісія па замежных справах лічыць, што «ўрад павінен зрабіць усё, каб забяспечыць аб'яднанне ў адзінае дзяржаўнае цэлае ўсіх зямель, якім польскае насельніцтва як сваёй колькасцю, так і векавой цывілізатарскай дзейнасцю надало польскі характар» [2, с. 262]. Прадугледжвалася правядзенне плебісцыта на беларускіх і ўкраінскіх землях па пытанні заключэння саюза з Польшчай. Любыя перагаворы ўрада Польшчы і Расіі будуць азначаць ускоснае прызнанне савецкіх уладаў як легальнага ўрада, да гэтага дадавалася небяспека пагоршыць адносіны з краінамі Антанты з-за выдзення сепаратных перагавораў з савецкім бокам [2, с. 263]. У аснове прынцыпаў дзяржаўна-тэрытарыяльнага ўладкавання ПНК ляжалі ідэі аб стварэнні моцнай Польшчы, поўным зліцці нацыянальных тэрыторый з Польскай дзяржавай, далучэнні перш за ўсё няпольскіх раёнаў на ўсходзе, дзе палякі былі адносна шматлікімі, а насельніцтва спавядала каталіцызм. Адрозненні паміж канцэпцыяй інкарпарацыі і федэралісцкай праграмай не былі настолькі прынцыповымі – гаворка ішла хутчэй аб метадах стварэння вялікадзяржаўнай Польшчы. Абедзве групыкі абвясчалі культурную місію Польшчы на ўсходзе Цэнтральнай Еўропы. Польскі бок умела выкарыстоўваў лозунг права нацый на самавызначэнне для прыкрыцця сваіх амбіцыйных знешнепалітычных планаў.

У рапарце саветніка ўсходняга аддзела Міністэрства замежных спраў Польшчы Р. Кноля прэм'ер-міністра І. Падарэўскаму аб адносінах Рускай палітычнай нарады (РПН) у Парыжы да новых дзяржаў, якія ўзніклі на тэрыторыі былой Расійскай імперыі, звярчвалася ўвага на ідэалагічныя сутыкненні паміж ПНК і РПН. Па ініцыятыве расійскай палітычнай дэлегацыі ў снежні 1918 – студзені 1919 г. была распрацавана «Палажэнне па пытанні аб Польшчы» [6, с. 32]. Па ініцыятыве С. Д. Сазонава, Г. Я. Львова, М. В. Чайкоўскага, В. А. Маклакава была накіравана дэкларацыя на адрас Парыжскай мірнай канферэнцыі, у якой указвалася тэрыторыя Расійскай імперыі ў межах 1914 г., за выключэннем этнаграфічнай Польшчы, агаворваліся справы, звязаныя з лёсам народнасцей, якія знаходзяцца ў гэтых межах. Гэтыя пытанні, на іх думку, не могуць вырашацца без згоды і ведама расійскага народа. РПН выступала рашуча супраць адрыву ад Расіі Фінляндыі, Эстоніі, Латвіі, Літвы, Белай Русі, Украіны.

У студзені 1919 г. у Парыж на мірную канферэнцыю была накіравана беларуская дэлегацыя. Яе мэтай было інфарміраваць краіны Антанты аб стане беларускага пытання і прасіць абароны супраць суседзяў. Прадстаўнікі Рады Міністраў БНР пакінулі зварот Савета дзесяці аб скліканні канферэнцыі на Прынцавых астравах без адказу, магчыма сказвалася слабая інфармаванасць аб становішчы спраў на Парыжскай мірнай канферэнцыі. Адзіным накіраваным зваротам перыяду студзеня – сакавіка 1919 г. да Парыжскай мірнай канферэнцыі ад урада БНР з'яўляўся «Мемарыял Бела-

рускага Ураду старшыні мірнай канферэнцыі ў Парыжы» ад 22 студзеня 1919 г., у якім змяшчалася просьба аб допуску беларускай дэлегацыі для ўдзелу ў канферэнцыі [7, с. 321–327]. Справа з скліканнем канферэнцыі на Прынцавых астравах засталася не вырашанай, так як прадстаўнікі Расійскай палітычнай нарады не прынялі прапановы Савета дзесяці, «не жадаючы садзіцца за адзін стол перагавораў з балышавікамі» [3, с. 245].

Падчас працы Парыжскай мірнай канферэнцыі дэлегацыя БНР накіравала брытанскаму прадстаўніку лорду Кермарноку ліст на імя прэм'ер-міністра Вялікабрытаніі Д. Лойд-Джорджа. Аналагічныя дакументы былі накіраваны прэзідэнту ЗША В. Вільсану і прэм'ер-міністра Францыі Ж. Клемансо. У іх утрымлівалася просьба аб аказанні дапамогі ў адстойванні незалежнасці, барацьбе з Чырвонай Арміяй. 13 мая 1919 г. кіраўнік брытанскай місіі ў Латвіі Г. Грант-Ватсан накіраваў справаздачу ў Міністэрства замежных спраў Вялікабрытаніі пад назвай «Аб прэтэнзіях на межы і адносіны паміж Літвой і іншымі нацыямі». У ёй беларускія Гродзеншчына і Віленшчына ўзгадваюцца як Малая ці Руская Літва. Аўтар пацвярджаў існаванне былой літоўска-беларускай дамовы аб стварэнні сумеснай дзяржавы на раўнапраўнай аснове. Аднак, па яго меркаванні, аднаўленне гэтага дзяржаўнага ўтварэння магло пагражаць этнічнай дыспарпорцыяй, пераважаннем беларускага насельніцтва над літоўскім. Менавіта таму літоўскія тэрытарыяльныя патрабаванні распаўсюджваліся толькі на Віленшчыну і Гродзеншчыну, каб пазбегчыць празмернага славянскага ўплыву.

Летам 1919 г. у беларускіх лідараў з'явілася надзея заключыць дамову з польскай дэлегацыяй на Парыжскай мірнай канферэнцыі. 11 ліпеня А. І. Луцкевіч прапанаваў ПНК, маючы надзею на прыхільнасць да беларускіх патрабаванняў прэм'ер-міністра І. Падарэўскага. Быў прадстаўлены праект дагавора паміж БНР і Польскай дзяржавай аб стварэнні раўнапраўнага саюза. Пры гэтым абедзве краіны заставаліся суверэннымі і незалежнымі, якія кіруюцца ва ўсіх сферах свайго дзяржаўнага жыцця асабістымі заканадаўчымі і выканаўчымі органамі. Дамова прадугледжвала заключэнне ваеннай і мытнай канвенцыі, усталяванне роўнасці і гарантый нацыянальных правоў грамадзян польскай нацыянальнасці на тэрыторыі БНР і грамадзян беларускай нацыянальнасці на тэрыторыі Польшчы. Межы паміж дзяржавамі, згодна з праектам, павінны быць усталяваны сумесным рашэннем абедзвюх краін, прынцыпы якога патрэбна было вызначыць асобнай канвенцыяй. Размежаванне праводзілася згодна з этнічным прынцыпам з удакладненнямі эканамічнага характару і на аснове ўзаемнай кампенсацыі. У выпадку, калі б не ўдалося дамовіцца палюбоўна, то патрэбна было правесці плебісцыт пры пасрэдніцтве Памежнай камісіі пры мірнай канферэнцыі. А. І. Луцкевіч таксама прапанаваў праект дадатковага дагавора аб дапамозе польскай арміі ў арганізацыі беларускіх узброеных сілаў: якія павінны былі знаходзіцца ў аператыўным падпарадка-

ванні польскага Генеральнага штаба. Артыкул IV дагавора прадугледжваў, што польскі ўрад і падпарадкаваная яму адміністрацыя супрацоўнічаюць з урадам БНР пры ўсталяванні ўлады на беларускіх землях і пры скліканні Устаноўчага сойма. Канчатковае рашэнне павінен быў прыняць Начальнік дзяржавы. Па дамоўленасці з І. Падарэўскім А. І. Луцкевіч 1 верасня 1919 г. выехаў у Варшаву. Аднак абяцанай сустрэчы з Ю. Пілсудскім яму прыйшлося чакаць яшчэ два месяцы [8, с. 13].

Глава беларуская дэлегацыі ў Парыжы палкоўнік Я. Ладноў веў актыўную дзейнасць з мэтай дабіцца прызнання БНР, у прыватнасці сустракаўся з прадстаўнікамі англійскай, французскай, латвійскай і літоўскай дэлегацый, каб атрымаць іх падтрымку. Яму ўдалося дасягнуць некаторых поспехаў. Пры латвійскім і эстонскім урадах у кастрычніку 1919 г. была акрэдытавана ваенна-дыпламатычная місія на чале з К. Б. Езавітавым. У Літве было створана надзвычайнае прадстаўніцтва БНР пад кіраўніцтвам П. А. Крчэўскага, сакратара Рады Міністраў БНР. Аднак, што датычыцца галоўнай задачы, а менавіта прызнання краінамі Антанты, то яе не ўдалося выканаць. Ніякіх афіцыйных заяў па беларускім пытанні прадстаўнікі вялікіх дзяржаў так і не зрабілі.

У гэты ж час, у рамках Камісіі па польскіх справах пад старшынствам Ж. Камбона, як пастаяннага органа пры Савеце дзесяці Парыжскай мірнай канферэнцыі, было прынята рашэнне аб перадачы Польшчы права адміністрацыйнага кіравання «тымі беларускімі землямі, якія не павінны ўвайсці ў склад Расіі» [6, с. 76]. Канчатковае рашэнне адносна ўсходняй мяжы Польшчы было пастаўлена ў залежнасць ад фарміравання ў Расіі дэмакратычнага ўрада, якое атрымае прызнанне Захада. У частцы, якая датычылася Беларусі, мяжа павінна была прайсці па пунктах Гродна – Ялаўка – Няміраў – Брэст-Літоўскі. Прапанаваныя межы ў асноўным супадалі з этнаграфічным рассяленнем польскага насельніцтва, былі замацаваны рашэннем ад 8 снежня 1919 г.

Беларускае пытанне не выступала адасоблена, была складаючай часткай праблем тэрыторый, якія складалі некалі адзіную Расійскую імперыю. Яно заўсёды выступала ва ўзаемасувязі з аналагічным літоўскім, украінскім, латышскім, эстонскім пытаннем. Заходнія дзяржавы не спяшаліся прызнаваць абвешчаную 25 сакавіка 1918 г. БНР і аказваць ёй палітычную падтрымку. У параўнанні з палітыкай адносна дзяржаў Балтыі і Украіны краіны Антанты мелі значна меншую зацікаўленасць беларускім пытаннем, таму Беларусь у заходніх дыпламатычных дакументах амаль не выступала як асобны прадмет дыпламатычных і геапалітычных камбінацый, а праходзіла ў кантэксце іх усходне-еўрапейскай палітыкі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Документы внешней политики СССР: в 24 т. / редкол.: Г. К. Деев [и др.]. – М., 1958. – Т. 2: 1 января 1919 г. – 30 июня 1920 г. – 803 с.

2. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зб. дакум. і матэрыялаў: у 4 тамах. – Т. 1: 1 жніўня 1914–18 сакавіка 1921 гг.: у 2 ч. – Ч. 1: 1 жніўня 1914–31 снежня 1919 гг. – Мінск: Юніпак, 2008. – 538 с.

3. *Clemenceau, G. Discours de paix* / G. Clemenceau: publ. la Société des amis de Clemenceau. – Paris: Librairie Plon, 1938. – 286 p.

4. Documents diplomatiques français 1920 / red. J. Bariéty: in 3 t. – Paris, 1999. – Т. 2: 19 mai – 23 septembre. – 1999. – 709 p.

5. *Kozicki, S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu* / S. Kozicki. – Warszawa: Perszyński, Niklewicz i Spółka, 1921. – 176 s.

6. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. W 41 t. – Т. 2: Listopad 1918–kwiecień 1920 / pod. red. W. Gostyńska. – 1961. – 889 s.

7. Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі: у 2 кн.: Кн. 1.: 1917–1925 гг. / склад. С. Шупа. – Вільня – Нью-Ёрк – Менск – Прага, 1998. – Ч. 1: 1917–1920. – 870 с.

8. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). – Zespół 322. Ministerstwo spraw zagranicznych. Sygn. 6672a.

(Дата падачы: 10.02.2022 г.)

B. Ю. Булатая

Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, Мінск

V. Bulataya

National Institute for Higher Education, Minsk

УДК 94(476) "1921-1939"

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦЫЙ НА КАНФЕСІЙНУЮ ТЭМАТЫКУ НА СТАРОНКАХ БЕЛАРУСКАМОЎНАЙ КАТАЛІЦКАЙ ПРЭСЫ (1921–1939)

ANALYSIS OF PUBLICATIONS OF CONFESSIONAL MATERIALS ON THE PAGES OF THE BELARUSSIAN- LANGUAGE CATHOLIC MEDIA (1921–1939)

Дадзены артыкул прысвечаны аналізу матэрыялаў на канфесійную тэматыку на старонках беларускамоўнай каталіцкай прэсы. Даследаванне скіравана на вызначэнне асаблівасцей стаўлення каталіцкіх беларускіх актывістаў і выдаўцоў да вернікаў іных канфесій – праваслаўных, уніятаў і пратэстантаў – і да працэсаў, якія развіваліся ўнутры рэлігійных інстытутаў. Дзеля вырашэння даследчай задачы былі прааналізаваны прадстаўлены ў бібліячных зборах нумары беларускамоўнай прэсы, якая выдавала каталіцкімі актывістамі. Вынікі паказалі, што стаўленне да іных канфесій у розных каталіцкіх актывістаў і выдаўцоў было неадназначным і сыходзілася, бадай, толькі ў адносінах да вернікаў пратэстанцкіх плыняў.

Ключавыя словы: Заходняя Беларусь; сродкі масавай інфармацыі; беларускамоўная прэса; міжканфесійныя адносіны.